

'Schrijf een brief aan de ouders van Olle' en andere momentopnames uit het Zweedse moedertaalonderwijs.

Een bespreking van:

L.G. Malmgren & P.H. van de Ven, *Reading Literature in Comprehensive School (Age 11-13)*. Enschede: International Mother Tongue Education Network, Occasional Papers in Mother Tongue Education, 1989.

1. Inleiding

Over het IMEN (International Mother Tongue Education Network) is in *Spiegel* al enkele keren bericht (Sturm 1985; 1987). Wie zich uitgebreider op dit netwerk wenst te oriënteren kan daar terecht, of in de andere Nederlandstalige publikaties in *Levende Talen* en *Moer*, die in de bibliografie vermeld staan.

Deze bespreking is gewijd aan het eerste nummer van de nieuw gestarte IMEN-reeks Occasional Papers in Mother Tongue Education. Het Paper draagt als titel *Reading Literature in Comprehensive School (Age 11-13), a speculative analysis of two events* en is geschreven door de Zweedse onderzoeker Lars-Göran Malmgren en zijn Nederlandse collega Piet-Hein van de Ven (Malmgren & Van de Ven 1989).

De opzet van het 51 pagina's tellend boekje is de volgende:

- In het eerste hoofdstuk (pagina 3 t/m 6) wordt kort geschetst waar het IMEN-onderzoeksprogramma op mikt en hoe het specifieke Zweedse onderzoek er qua doelen en planning uit ziet.
- Hoofdstuk 2 (pagina 7 t/m 34) begint met een korte beschrijving van de onderzoekssituatie: op 12 en 13 september 1988 observeren Malmgren & Van de Ven twee lessen in klas 5b van de Albanskolan in Landskrona. Elk van die twee lessen maakt deel uit van een kleine cyclus. In hoofdstuk 2 werken de beide observatoren hun 'speculatieve analyse' van die lessen afzonderlijk uit. Via de weg van interpretatie komen ze elk tot het aanwijzen van de voornaamste thema's ('concepten' genoemd) die in hun ogen in het waargenomen onderwijs gestalte krijgen: zaken als 'inhoudsgerichtheid', 'strategisch conflict', 'thematisch onderwijs' etc.
- In hoofdstuk 3 (pagina 35 t/m 40) worden de gescheiden bewerkingen door de onderzoekers zelf zorgvuldig met elkaar vergeleken. Het hoofdstukje wordt afgesloten met wat heet respondenten-validatie, hetgeen inhoudt dat de docent reageert op de analyse van de onderzoeker en aangeeft in hoeverre deze in zijn ogen klopt met de werkelijkheid, zoals de docent die zelf ervaren heeft. In concreto

blijkt de Zweedse docent geen problemen te hebben met de gezamenlijke conclusies van beide onderzoekers.

- Hoofdstuk 4 (pagina 41 t/m 46) ten slotte houdt zich bezig met potentiële verklaringen van de waargenomen en geanalyseerde conflicten. Uiteraard wordt de definitieve verklaring niet gegeven; wel 'werpen de verschillende verklarings-lijnen enig contextueel licht op de gebeurtenissen'.

2. De geobserveerde lessen

De docent, wiens lessen worden geobserveerd, noemt zich al heel lang 'bevrijd' van de traditionele schoolboeken, geproduceerd door de schoolboekindustrie. De manier waarop hij in zijn lessen werkt is thematisch van structuur en vloeit duidelijk voort uit een maatschappelijk-geëngageerde ideologie. Op zijn specifieke school is moedertaalonderwijs geïntegreerd met andere, sociale schoolvakken.

Overigens valt er ook in Zweden nog volop innovatie-onderzoek te verrichten, want deze invulling van het vak is geenszins representatief voor het hele Zweedse onderwijs, meldt het boekje, al predikt de officiële Zweedse onderwijspolitiek van de middenschool dat de richting waarin de docent werkt de enig juiste is.

De eerste geobserveerde les is het sluitstuk van een cyclus rond het thema 'democratie en onderdrukking'. De leerlingen hebben in het voorafgaande een tekst gelezen over 'Olles nieuwe fiets'. Op de morgen van zijn verjaardag mijmert de jarige daarin over de problematische relatie met zijn vader, een duidelijk autoritair heerschap, steeds trouw terzijde gestaan door zijn moeder. De docent heeft zijn leerlingen een tweetal brieven laten schrijven, een brief van een fictieve vriend van Olle aan een van diens ouders en het antwoord van de desbetreffende ouder. In deze les zullen deze brieven worden voorgelezen. Het conflict dat zich nu voordoet is, kort aangeduid, dat de leerlingen met enthousiasme hun produkten willen laten horen maar niet thuis geven wanneer de docent steeds weer naar een inhoudelijke discussie eróver toe wil. Keer op keer vangt hij bot en gaat dan in arren moede maar verder met het aanwijzen van de volgende leerling, die een schrijfprodukt mag laten horen.

In de tweede les is sprake van een verwante situatie. De leerlingen lezen de eerste hoofdstukken van een historische avonturen-roman, waarin opnieuw de grote thema's "democratie en onderdrukking" resoneren. Daarna krijgen ze de opdracht door middel van rollenspel een bepaalde situatie in deze tekst te verbeelden. Ze bereiden dit voor en voeren hun creaties voor de groep op. De docent probeert na elk optreden inhoudelijke discussies te starten maar zonder veel succes. De 'show in itself' is voor de leerlingen het allerbelangrijkste, inclusief loltrapperij, stoer gedrag naar de andere sekse, etc. Als in de vorige les past de docent zich aan de situatie aan en fungeert voornamelijk als organisator van de diverse presentaties.

3. Twee afzonderlijke speculatieve analyses

Deze hier uiteraard veel te summier weergegeven lessen worden in het tweede hoofdstuk door Malmgren & Van de Ven afzonderlijk geïnterpreteerd en geanalyseerd. Het onderzoeksverslag krijgt daardoor een duidelijk (uiteraard driedimensionaal) reliëf: men wordt ingeleid in wat zich in de klas afspeelt langs twee verschillende manieren van waarnemen en interpreteren, waardoor boeiend zicht ontstaat op contrasten en overeenkomsten tussen beide benaderingen.

Malmgrens positie is structureel verschillend van die van Van de Ven. Hij is al langere tijd in hoge mate betrokken bij wat er gebeurt, hij denkt en plant met de leraar mee, treedt in feite systematisch op als zijn adviseur. Expliciet tekent hij daarbij aan dat hij pedagogisch op één lijn met de docent zit.

Deze al langer existierende samenwerking leidt er onder andere toe dat hij in zijn analyse verschillende keren gegevens opduiken, die verkregen zijn buiten het strikte kader van deze geobserveerde lessen om. Zo plaatst hij bijvoorbeeld generaliserende opmerkingen over het optreden van enkele zich nadrukkelijk manifesterende leerlingen, op grond van eerdere waarnemingen.

Het meest in het oog springende teken van betrokkenheid vormt wel het feit dat zijn waardering van de gebeurtenissen zo volledig spoort met die van de docent. Kort samengevat komt die waardering erop neer dat in beide geobserveerde lessen sprake is van min of meer mislukt moedertaalonderwijs: de doelen van de docent liggen op het niveau van de inhoud ('authentic functionalization'), de leerlingen zijn alleen geïnteresseerd in de vorm, het optreden voor de klas ('formal functionalization').

Dit levert een strategisch conflict tussen docent en leerlingen op, dat door Malmgren volgens sociaal-relatieve lijnen wordt geanalyseerd. De verborgen strijd tussen beide posities vormt voor hem de kern van het conflict. Typerend voor zijn waarde-oordelen daaromtrent is zijn taalgebruik over wat er in de les de facto gebeurt: er is alleen maar sprake van 'show' en 'performance', de leraar 'komt zijn leerlingen tegemoet', etc. Alles suggereert dat er eigenlijk sprake is van mislukt, tweederangs moedertaalonderwijs.

Aanzienlijk anders is de positie en aanpak van Van de Ven. Bij hem is er geen sprake van expliciete betrokkenheid: hij is de onderzoeker van buiten, die is aangewezen op deze éénmalige observatie-mogelijkheid. Een bijna logisch gevolg daarvan is dat hij de docent tevoren enkele interviews afneemt over zijn doelstellingen en ideeën in het algemeen en de opzet van de komende lessen in het bijzonder, om zodoende toch een bescheiden referentie-kader op te bouwen. Malmgren maakt in zijn analyse van deze interviews geen gebruik en doet evenmin iets met het door de docent zelf geschreven logboek, in tegenstelling wederom tot Van de Ven. Het wekt al met al de indruk dat de geïnvolveerde Zweedse onderzoeker zo ongeveer denkt: ik weet wel wat de docent denkt en voelt, ik ken hem immers heel goed, ik

heb geen behoefte aan extra informatie van zijn kant. De Nederlandse gast-onderzoeker daarentegen vergaart wat er te vergaren valt en werkt daardoor uiteraard en passant krachtig aan wat heet de triangulatie (dat is het gebruik van een diversiteit van bronnen, ter versteviging van de betrouwbaarheid van het geschetste beeld).

Naast dit verschil in omvang van de geanalyseerde data vallen er mijns inziens nog twee andere significante verschillen aan te wijzen. Het eerste is de andere waardering die Van de Ven heeft voor de geobserveerde lessen. Malmgren suggereert min of meer, zoals ik al opmerkte, dat de lessen als staaltje moedertaalonderwijs voor hem inhoudelijk min of meer een mislukking zijn. Van de Ven neemt wat dit betreft een principiële andere positie in. Voor hem (pag. 25) omvat het moedertaalonderwijs zowel de kant van 'de inhoud' (i.c. het laten reageren op teksten, zoals de docent en in diens voetspoor Malmgren zo graag willen) als die van 'de vorm' (waaronder dus ook valt het voorlezen van de teksten, zoals dat in de les over Olle zo veelvuldig geschiedt). Er is met andere woorden in Van de Vens optiek geen reden om te spreken van een mislukking; wat in de lessen te observeren valt kent een legitieme plaats binnen het moedertaalonderwijs.

Het laatste in mijn ogen significante verschil vormt de rol die deductieve analyse-instrumenten spelen in Van de Vens analyse, een rol die een veel centralere plaats inneemt dan in de analyse door Malmgren. Weliswaar stelt Van de Ven (pag. 21) dat de te gebruiken concepten uit het materiaal zelf te voorschijn moeten komen. Hij voegt daar echter direct in alle eerlijkheid aan toe, dat je je als onderzoeker ook goed bewust moet zijn van 'sensitizing concepts': concepten die je in eerder onderzoek hebt gebruikt/aangetroffen en die je ook in de nieuwe data verwacht tegen te komen. In concreto zijn dit bij Van de Ven:

- de kloof retoriek-praktijk;
- de concerns van de leraar (i.e. het onderscheiden van diverse soorten taken binnen het docentgedrag als geheel);
- definities van Moedertaalonderwijs (zoals al eerder is gesignaleerd hebben Malmgren en Van de Ven in dezen verschillende opvattingen).

Genoemde sensitizing concepts functioneren bij Van de Ven als een *raster* om naar de geobserveerde werkelijkheid te kijken. Een wat geforceerd streven om de meerwaarde van dergelijke concepten te laten zien speelt echter een rol bij de uitwerking.

De analyse van de data volgens vier concerns van de docent (inhoudelijk, pedagogisch, institutioneel en organisatorisch) leidt in mijn ogen niet echt tot verhelderende onderscheidingen en voegt uiteindelijk dus weinig toe aan het beeld dat al bestond op grond van de eraan voorafgaande eerste descriptie - een beeld dat trouwens al in essentie geschetst was in Van de Ven & Delnoy 1988.

Veel moeite heb ik daarnaast met de zogeheten kloof tussen de retoriek van de docent en diens praktijk, een ander sensitizing concept

van Van de Ven, te vinden op pag. 29. In de lesplanningen benadrukt de docent, schrijft Van de Ven daar, zijn inhoudelijke prioriteit (concern) en in de praktijk van de les blijkt het organisatorische concern dominant te zijn: "dit valt te beschouwen als een verschil tussen JN's retoriek en praktijk".

Nu ligt bij het constateren van die kloof het gevaar van een evaluatieve ondertoon op de loer: impliciet kan gemakkelijk de indruk overgebracht worden dat de docent mooie praatjes verkoopt, die de observator middels een kijkje in diens praktijk ontmaskert of minstens relativiert. Met deze retoriek-praktijk dichotomie moet daarom uiterst behoedzaam gewerkt worden, vind ik. De onderzoeker past vóór alles groot begrip voor de complexiteit van de praktijk, waarin de docent nu eenmaal "beul en gehangene" is, met andere woorden óók afhankelijk is van de anderen, in casu de leerlingen. Gelet op die complexiteit daarom twee kanttekeningen bij Van de Vens conclusie.

- De descriptie levert het beeld op van een docent die almaar, tegen de stroom in, blijft streven naar 'het inhoudelijk concern', maar dit keer op keer moet opgeven bij gebrek aan respons uit de klas. Stellen dat bij hem in de praktijk het organisatorische domineert boven het inhoudelijke doet mijns inziens tekort aan hoe hij de facto met dat laatste bezig is, met andere woorden consequent probeert uit te voeren wat hij zich tevoren heeft voorgenomen.

- Daarnaast, van de andere kant benaderd: ik kan me niet voorstellen dat een docent, wanneer hij spreekt/schrijft over door hem straks te geven lessen, het accent ergens anders zal leggen dan op inhoudelijke of pedagogische zaken. Dat is de melodie van wat komen gaat, het organisatorische aspect van het lesgeven is vergeleken daarmee niet meer dan de basso continuo: altijd hoorbaar, maar slechts als ondersteuning. De docent kan dus wel een vermoeden hebben dat hem bepaalde - volgens de terminologie van Van de Ven - organisatorisch gekleurde taken te wachten staan, maar het daar in het voorgesprek toch alleen maar zijdelings over hebben, vanwege deze achtergrond-functie. Hij schuift die aspecten naar voren die hij voor de onderzoeker belangwekkender acht. Uit de interviews blijkt in elk geval, noteert Van de Ven op pag. 32, dat de docent problemen op het 'organisatorisch niveau' verwachtte.

Van een 'kloof' tussen retoriek en praktijk is daarom volgens mij niet echt sprake. Van de Vens constatering berust mijns inziens uitsluitend op de wens het eerder ontwikkelde sensitizing concept ook in deze concrete situatie te herkennen.

4. Vergelijking en gezamenlijke conclusie

Tot zover enkele opmerkingen over de afzonderlijke analyses. In het voorlaatste hoofdstuk van het Paper voeren de beide auteurs een boeiende exercitie uit, bestaande uit het met elkaar vergelijken van de wederzijdse aanpak. De mate van betrokkenheid bij de onderzoekssituatie is duidelijk heel uiteenlopend. Tweede belangrijk verschil is de

focus van de analyse (voor Malmgren het interactionele conflict tussen docent en leerlingen, voor Van de Ven vooral de specifieke concerns van de docent). Het laatste hoofdstuk ten slotte bevat een gezamenlijke conclusie, een conclusie die door de geobserveerde docent wordt geautoriseerd. Ook dit hoofdstuk vormt boeiende lectuur. Een sluitende verklaring voor het geobserveerde conflict valt uiteraard niet te geven, merken de auteurs aan het begin van het hoofdstuk op; zij brengen in plaats daarvan de in hun ogen relevante perspectieven bij elkaar, waarmee ernaar gekeken kan worden. Dat zijn, naast wat al aan bod geweest is (leerling-socialisatie en de concerns van de docent), met name Moedertaalonderwijs-tradities in Zweden en het rationaliteits-schema van Matthijssen (1982).

Als allerlaatste constatering geldt dat de geprononceerde rol die literatuur speelt in deze Zweedse praktijk, correspondeert met de status hiervan in het Zweedse curriculum in zijn geheel: een status, die beduidend hoger is dan die in Nederland. Zo komt in dit slothoofdstuk ten slotte de meerwaarde van het internationale karakter van dit IMEN-onderzoek tot gelding - al het voorafgaande zou uiteindelijk ook het produkt kunnen zijn van wat twee verschillend opererende onderzoekers uit een en hetzelfde land over een bepaalde onderzoeks-situatie te melden hebben.

5. Tot slot

Enkele kritische opmerkingen in het voorafgaande laten onverlet dat ik *Reading Literature in Comprehensive School* als geheel een uitdagend boekje vind. Waardering verdient met name de zorgvuldige opbouw, waardoor de lezer stap voor stap wordt meegevoerd op weg naar de interpretatie. Op deze gestructureerde wijze wordt het complexe analyse-proces voor de lezer maximaal inzichtelijk.

Een tweede grote verdienste vind ik de leesbaarheid. Het boekje is zo helder geschreven dat men zich, dat was althans mijn ervaring, als lezer nauwelijks buiten de strijd kan houden. Het nodigt als vanzelf uit om eigen opinies te vormen en levert voldoende stukjes concrete data om daarbij terug te kunnen gaan naar het basismateriaal zelf.

Bij dat laatste geldt natuurlijk altijd dat wie zich aan een ander spiegelt, zich zacht spiegelt. Mijn laatste opmerking is dan ook niet bedoeld om iets af te doen aan de waardering, die ik heb voor de zorgvuldigheid en eerlijkheid van de analyses van Malmgren en Van de Ven. Wat ik --tot slot-- nog naar voren wil brengen is zo'n eigen opinie, bedoeld als een aanvulling op wat de auteurs zelf in het boekje al te berde hebben gebracht.

Voor mij ontbreekt in het hoofdstukje 'Gezamenlijke conclusie' één relevant perspectief en wel de plaats van de geobserveerde lessen in de cyclus, waarin zij thuis horen. Uit het nu geschetste beeld krijgt men de indruk dat de leerlingen niet te bewegen vallen tot het gewenste inhoudelijk georiënteerde moedertaalonderwijs. Op verschillende plaatsen in de tekst worden evenwel stukjes data opgenomen die

laten zien dat in niet-geobserveerde lessen wel degelijk grondig gewerkt is met de inhoud. Dat was bijvoorbeeld het geval, schrijft de docent in zijn logboek, in de brieven die de leerlingen individueel hadden opgesteld: "The pupils appeared to have been thinking much about their letters and the problems they wrote about" (pag. 30).

Mijn bijdrage aan de discussie --want zo moet mijns inziens het boekje van Malmgren en Van de Ven beschouwd worden-- zou zijn de vraag of dit gegeven niet moet leiden tot een zekere relativering van het in de geobserveerde lessen geregistreerde beeld. Door de schijnwerper zo langdurig te richten op enkele plekken die je expliciet zelf gezien hebt, ontstaat het gevaar van overbelichting. Mijn vraag, afkomstig van iemand die op veel grotere afstand staat, luidt of er niet simpelweg naast alle andere factoren sprake is van het aflopen van een bepaalde spanningsboog. Kan het niet zo in elkaar zitten, dat de leerlingen op dit moment niet zo'n zin hebben in zware kost, in wat Malmgren noemt 'authentic functionalization', omdat ze kort tevoren al zo ijverig 'inhoudelijk' geïnvesteerd hebben? Is er dan niet in plaats van een 'strategisch conflict volgens sociaal-relatieve lijnen' sprake van een klas die het nu éven voor gezien houdt, maar straks wel weer verder wil? Zijn de leerlingen dus wel zo absoluut wars van inhoudelijke discussies als nu op grond van de expliciet geanalyseerde lessen het geval lijkt?

Een vraag zonder sluitend antwoord, lijkt me, de discussie over onderwijs is er uiteraard een zonder grenzen of oplossingen. *Reading Literature in Comprehensive School* is een welkome bijdrage aan het voortduren van die discussie.

Bibliografie

Delnoy, R. & T.Rensman, Dato il gran traffico i ritardi continuarono, verslag van een studiereis naar Italië. *Moer* 1990, 1, 20-27.

Delnoy, R. & P.H. van de Ven, Moedertaal- en literatuuronderwijs in Hongarije. *Levende Talen* 440, 1989, 250-256 en 442, 1989, 412-418.

Malmgren, L.-G. & P.H. van de Ven, Reading Literature in Comprehensive School (Age 11-13). International Mother Tongue Education Network. *Occasional Papers in Mother Tongue Education*, 1, 1989.

Matthijssen, M.A.J., *De elite en de mythe; een sociologische analyse van strijd om onderwijsverandering*. Deventer, 1982.

Sturm, J., Moedertaalonderwijs in internationaal perspectief: het IMEN. *Spiegel*, 3, 1985, 2, 57-72.

Sturm, J., We enjoyed it IMENsely: een internationale week over moedertaalonderwijs. *Spiegel* 5, 1987, 2, 109-118.

Van de Ven, P.H. & R. Delnoy, Jeugdboeken in een klas in Zweden. Kijken naar moedertaalonderwijs in een internationaal verband. *Moer* 1988/6, 32-40.

(manuscript aanvaard: 1-2-1991)

